LATINITATE „ASCUNSĂ” ÎN LEXICUL GRAIURILOR MUNTENEŞTI

LATINITÉ «CACHÉE» DANS LES PARLERS DE MUNTÉNIE

(Résumé)

En apportant des «épreuves lexicales» de la partie du sud du pays contre l'idée acréditée que l'aire de nord a conservé en exclusivité certains mots d'origine latine, le travail a un prononcé caractère polémique. Son but a été de proposer une réconsidération des parlers de Munténie du point de vue du vocabulaire hérité du latin.

Mots-clé: *brâncă*, *duroare*, *moare*, *cute*, *pântece*, *foale*.

1. Articolul de faţă este indisolubil legat de repartiţia dialectală a dacoromânei, mai precis, de descrierea subdiviziunilor corespunzătoare acesteia. Este unul dintre prilejurile cu care, în lucrările de profil, se specifică faptul că numai în anumite zone din ţară s-au păstrat unele elemente lexicale moştenite din latină. În ultimul timp însă, observaţia a început să-şi piardă din valabilitate. Cercetările dialectale de anvergură, efectuate în a doua jumătate a secolului trecut, în aria numită, generic, Muntenia, dar subsumând Oltenia şi Dobrogea, valorificarea rezultatelor în atlase lingvistice, în volume de texte dialectale, în glosarele aferente, practic, au pus la dispoziţia cercetătorilor un vast material inedit. Excerptarea acestuia a dus la cumularea de date apte să contrazică afirmaţiile de până acum privind elementele lexicale conservate din latină, la nivel dialectal. Totalitatea faptelor de vocabular identificate, având caracter romanic, cu alte cuvinte, ceea ce ar compune o anumită „cotă” de l a t i n i t a t e, am calificat-o „a s c u n s ă”[1], deoarece, pentru regiunea

[1] Pentru acelaşi concept, dar din alt unghi, cf. Cristian Moroianu, *Latinitatea „ascunsă” a limbii române*, [Bucureşti], Editura Academiei Române, 2006.

BDD-V4242 © 2017 Editura Univers Enciclopedic Gold
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.75 (2026-11-06 13:23:32 UTC)

anunţată, prin raportare la toate celelalte, a rămas îndelung, n e r e l e v a t ă, n e s e m n a l a t ă, n e c o m e n t a t ă. Pentru o imagine actualizată a graiurilor dacoromâne sudice, din punctul de vedere al lexemelor moştenite din latină, ne propunem să prezentăm câteva cazuri, reperate în materialele dialectale mai vechi şi mai noi.

2. Cum am mai afirmat deja, în literatura de specialitate, s-a recurs la procedeul de semnalare a latinităţii, pentru a individualiza unele graiuri, în comparaţie cu celelalte. Pentru a ilustra situaţia, ne mărginim la un singur exemplu, preluat din Caragiu Marioţeanu *et alii* 1977: 158: „În privinţa vocabularului subdialectului crişean, se cuvine să menţionăm, în primul rând, conservarea unui mare număr de cuvinte latine, dispărute din celelalte subdialecte sau păstrate numai în expresii. Menţionăm în acest sens formele…”. Din lista indicată: *arină*, *brâncă*, *a custa*, *duroare*, *iuo*, *săcret*, *vă*[1], ne-am oprit asupra a două unităţi, identificate şi în aria sudică:

2.1. *brâncă* ‘mână’ < lat. *branca*, cu răspândire generală strict în expresii *a merge în (pe) brânci*, *a da (în) brânci*, în graiurile munteneşti, în privinţa circulaţiei, prezintă o situaţie complexă, comparabilă cu situaţiile comentate din alte zone.

Cât priveşte repartiţia cuvântului, până la o anumită dată, reproducem informaţiile sistematizate de Gheţie, Mareş (1974: 271): „Brâncă ‘mână’ a fost notat în partea nord-vestică a teritoriului dacoromânesc, în judeţele Arad şi Bihor şi, în câteva puncte din judeţele Hunedoara, Alba şi Sălaj (DA, s.v., Şandru, *Motzi*: 208; Vaida, *Sălaj*: 311; ALR, I, vol. I, h. 49; Puşcariu LR, I, h. 35, id., ib., II, h. 43), DA îl atestă şi în Banat”. În aceeaşi sursă, pentru etapa actuală de evoluţie a limbii, autorii menţionează faptul că *aria lui brâncă este astăzi în regres* (Gheţie, Mareş 1974: 271). Ca răspândire, se indică Banatul (unele zone în nord-est şi nord-vest). O lucrare ulterioară, sub coordonarea lui Ion Gheţie (ILRL: 395), pentru epoca veche, corespunzând intervalului 1532–1780, prezintă *brâncă*, sub aspectul dublului semantism: ‘mână’, cu aria de circulaţie Banat-Hunedoara, şi ‘labă’, răspândit în Moldova: *Mâţele pe şoareci întâi în **brânci**, apoi în fălci apucând* (D. Cantemir, *apud* Damé, s.v.).

Într-un articol din 1979, M. Purdela-Sitaru aduce în discuţie semantismul lexemului în limba română, la nivelul subdialectului bănăţean (Purdela-Sitaru 1979: 579). Insistând asupra dezvoltărilor de sens, în plan local, nu tocmai puţine (1. ‘clanţă la uşă’; 2. s.f. ‘gheară de fier întrebuinţată la despuiatul [sic!] porumbului’; 3. pl. *brânci* ‘palme’, utilizat ironic în contexte de felul *îţi dau două brânci*), aminteşte observaţia lui S. Pop (1931–1933: 96): *brâncă* se păstrează şi în alte regiuni, cu înţelesul ‘picior de animal, de pasăre’, având o valoare apropiată de cea a lat. *branca* (Purdela-Sitaru 1979: 516).

[1] Marcarea grafică a unora dintre exemplele folosite, pentru demonstraţie, ne aparţine.

BDD-V4242 © 2017 Editura Univers Enciclopedic Gold
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.75 (2026-11-06 13:23:32 UTC)

În partea meridională a țării, *brâncă* nu a fost semnalat până în prezent. Dar, conform materialelor dialectale reprezentative pentru zonă, cuvântul s-a conservat chiar cu semantismul etimologic 'labă, picior de animal'. Acest din urmă înțeles, după Sever Pop (1931–1933: 96), s-a moștenit din latină în alte regiuni decât cele în care s-a transmis *brâncă* 'mână'. Surprinzător, pentru Muntenia, *brâncă* este cunoscut și cu această accepție: *Când mă duc, el* [lupul] ***cu brâncile*** [= labele] *pe oaie, o mânca şi ronţăia de ziceai că a luat foc o casă de brad aşa dă, dă, dă ronţăia… mânca cu oase cu tot* (TDM III: 205, pct. 801, Vârtoapele de Sus, Teleorman). *Văzui… **pă brânci**… lup şezut acolo, rodea acolo la… şi era numa sânge pă zăpadă* (TDM III: 154, pct. 796, Zâmbreasca, Teleorman). [Ursul] *s-a pus ca hoţu **pe brânci** într-o grămadă de pruni* (TDM, I: 60, pct. 677, Rucăr, Argeș). Sintagma *în brânci* 'în patru labe', cu referire la copiii mici, atunci când învață să meargă, în partea sudică a țării este uzitată și pentru animale: *Pe câte ochii mi-am pus, / Pe toate mi le-am răpus! / Pusei ochii şi pe tine, / De mi-oi scăpa să fiu câine* […] *Să fiu câine-n patru brânci / De nu te-oi face să plângi!* (FOM, III: 143). În MAT. FOLK.: 478, textul de mai sus figurează amplificat cu două versuri: *Să fiu câine-n patru lăbi, / De nu te-oi face să crăpi*. Adaosul menționat prezintă însemnătate pentru posibilitatea suplimentară de confirmare a semantismului primitiv.

După DA, semnificația 'mână' s-a dezvoltat, p. ext., în sec. al XVI-lea, conform atestărilor: *Înainte-i daseră darurile în casă **întru brâncişi*** (*apud* Densusianu, ILR: 270). Identificat în Sălaj, Crișana, Hunedoara, Alba, Banat (Gheție, Mareș 1974: 271), lexemul se întâlnește și în sudul țării: *Toată dimineaţa a stat **cu brâncile** pe ulucă* (*Lexic reg.*, II: 68 – Roșiorii de Vede); *O vecină zice: „— Ţaţă Stano" – zice –: „să vezi ce frumoase a prins* [firele de lână]" – zice – *„dac-ai vrea să iei vopseaua… să vii s-o iei, că n-am în ce s-o ţin!". Ea* [ţaţa Stana] […] *să cobora **cu brâncile**-n jos aşa, avea prag* (TDM III: 392, pct. 816, Conțești, Dâmbovița). *Când venea înspre tine* [peștii], *că-i vedeai, că arunca ap-aşa, pac cu cuca* [= unealtă de pescuit]! *Ţineai dă coad-apăsat, până să suia acolo. Acolo te puneai **cu brâncile** pă cucă şi-i prindeai* (TDM III: 567, pct. 830, Băneasa, Ilfov). *Îi pusese pe prizonieri **cu brâncile** pă gard!* (ALRR–Munt., Dobr. (fișa a șasea), pct. 694, Gheboieni, Dâmbovița). *Mă pui **pă brânci**-aşa şi toată ziua mă gândesc* (AFLR, pct. 820, Crevedia, Ilfov). În construcția prepoziționlă din ultimul exemplu, *pe brânci*, se exprimă, în mod neașteptat, poziția de susținere a capului în mâini, specifică acțiunii, de altfel sugestive, de 'a sta pe gânduri' (fig.) și nicidecum cea „conținută" de expresia pietrificată (*a se pune*) *pe brânci* (v. *supra*, despre urs). Alte expresii provin din Argeș: *a sta cu brâncile pe ceva* 'a se preocupa de, a stărui, a insista': *Toată ziua stă **cu brâncile** pe carte copilul ăsta!*; *a-i da brânci la ceva* 'a-i da zor, a se grăbi': *Să-i dăm **brânci** la secere, acum cât e răcoare!* (Gl. Argeș, s.v.). Chiar și forma de singular a numelui circulă în aria sudică: *Îi dă o brâncă babei, o dă grămadă* [jos] (Bîrlea, *Antologie*, II: 315). Dat fiind caracterul conservator al producțiilor folclorice s-ar putea contesta

BDD-V4242 © 2017 Editura Univers Enciclopedic Gold
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.75 (2026-11-06 13:23:32 UTC)

calitatea de element uzual a lexemului. Numai că *brâncă* s.f. sg. nu reprezintă o atestare singulară, şi mai ales, nu numai la nivelul creaţiilor respective.

Pentru perioada actuală, a fost consemnat în NALR–Olt., I, Pl. 7, pct. 903, Mălaia, fostul raion Râmnicu-Vâlcea: *Las că pun eu* ***brânca*** *pe tine!*. Avertismentul sugerează construcţia uzuală, rezultată prin substituţie sinonimică: *Pun eu mâna pe tine!*. Anterior, Ciauşanu (*Glosar*) înregistrase vechea expresie în uz: *pui eu brâncile pe tine!*, cu aceeaşi glosare. Dar, cel mai important fapt, privind cursul cuvântului discutat, la nivel colocvial, constă în prezenţa acestuia în glosa autorului, în sursa citată, s.v. *morânci* 'a frământa, a munci din greu [= a bate zdravăn, a chinui]': *Am morâncit la el, în vale!* = 'am omorât la el, am pisat la el, **am pus brâncile** pe el'. Bărbuţ (*Dicţ. olt.*) a inclus o expresie ironic-metaforică: *a cuprinde luncile cu brâncile* 'a lenevi'. Decriptarea acesteia nu este tocmai la îndemâna cititorului. Dacă admitem înţelesul 'a parcurge', pentru *cuprinde*, firesc ar fi ca *brânci* să semnifice 'picioare' pentru a străbate spaţiul indicat. Orientându-ne după ghicitoarea *Am o vacă surie, / Vine din pustie, / Cuprinde luncile /* ***Cu brâncile*** (Gorovei, *Cimilituri*: 237), cu dezlegarea 'negură (pâclă)', atunci „vaca (metaforă) cuprinde luncile" cu picioarele. Înregistrarea verbului *brâncui* 'a împinge pe cineva, a da brânci' în fostul raion Argeş (LR 1959, nr. 5: 76) constituie un argument pentru poziţia lexemului în vocabularul dialectal.

Atestările prezentate demonstrează viabilitatea lexemului *brâncă* şi în acelaşi timp, prezenţa prelungită a acestuia în vocabularul activ, la nivelul graiurilor sudice.

2.2. ***duroare*** 'durere' < lat. *dolorem*, ca element moştenit din latină, în uz pentru o perioadă scurtă, conform lucrărilor de istoria limbii, a atras atenţia multor lingvişti. Unii susţin categoric existenţa limitată a acestuia: „În latină termenul curent pentru 'durere' nu era *dolus*, ci *dolor*, format de la aceeaşi rădăcină, *dol-*, şi păstrat de limbile romanice: it. *dolore*, fr. *douleur*, sp. *dolor*, româna veche, *duroare*. Atestat încă în sec. al XVI-lea, *duroare* dispare fără urmă după aceea, fiind înlăturat de sinonimul său *durere*" (Tohăneanu, Bulza 1976: 45). În ciuda acestei afirmaţii, în prezent, *duroare* se foloseşte în Crişana, pe valea Crişului Negru (Teaha 1961: 111), precum şi în graiurile de dincolo de frontiere, din Ungaria, considerate prelungiri ale ramificaţiilor interne din aceeaşi zonă (TD–Ung.: CXXXIX; Rom. Ung.: 178): *Şi pă ce creşte pruncu, pă ce hălăde şi mama cu baiu ii,* ***cu durorile*** *ii, cu greutăţurile ii* (Şimonca, *Fl.*: 13). Înregistrat anterior de Papahagi (1925: 219), în Maramureş, de Şandru, Brânzeu (*Jina* II: 255), în împrejurimile Sibiului, se părea că destinul cuvântului ocolise partea sudică a ţării. Lucrurile nu stau tocmai aşa. Baronzi (LR: 46) înregistrează cuvântul: *Cine simte vreo duroare / Poartă floare-n legătoare*. Mai târziu, lexemul se întâlneşte în Ciauşanu (*Vâlcea*: 46): *Că eu am nişte durori. / Din brâu până-n subţiori*; a fost reţinut în descântece: *Nouă sori şi cu nouă* ***durori*** */ Şi c-un bob de mac / Să nu mai aibă* (cutare) *dor de*

BDD-V4242 © 2017 Editura Univers Enciclopedic Gold
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.75 (2026-11-06 13:23:32 UTC)

cap (Teodorescu, P.P.: 396, Ilfov). *Cum taie secera asta buruienile* […] / *Aşe să taie* [de la cutare] *Boala, duroarea, junghiurile* (MAT. FOLK.: 654).

Duroare a mai fost înregistrat în Argeş (*Lexic reg.*, II: 13), iar, în dreapta Oltului în Bărbuţ, *Dicţ. olt.*. Cele mai multe atestări pentru epoca actuală provin din jud. Vrancea şi Brăila (v. Teaha 1991: 82; 2005: 141). Faptul este semnificativ: mai întâi, prin poziţia excentrică a judeţelor menţionate, în raport cu zonele din care provin atestările anterioare, ceea ce presupune o difuziune mai largă altădată; apoi, pentru faptul că *duroare*, chiar în ariile în care fusese semnalat, Muntenia nefiind luată în calcul, se considera dispărut. Cât priveşte evoluţia semantică, în partea meridională a ţării, *duroare* a cunoscut o specializare de sens: *Dacă te îndeasă* ***durorile*** *îi spui lu bărbatu, la o vecină*: *„— Du-te la cutare să vie, că gata"* (TDM, II: 391, pct. 721, Andreiaşu de Jos, Vrancea). Fiind vorba de *durerile* femeii însărcinate, care prevestesc declanşarea naşterii, cuvântul s-a impus, în exclusivitate, prin plural: *Mi-era rău, da aşa* ***în durori*** *am adus apă* (AFLR, pct. 741, Gemenele, Brăila).

3. O altă categorie de fapte reprezentative o constituie cea a numelor care divid spaţiul dacoromân în (două) arii corelative, nord/sud, ca în cazul *moare/ zeamă de varză*.

3.1. Primul dintre elemente, ***moare*** (< lat. *moria* 'apă cu sare; saramură'), pe teritoriul limbii române, a mai dobândit un atribut 'apă sărată şi acră', având curs în aria nordică, faţă de *zeamă de varză*, creaţie internă din aria sudică. Prin raportare la situaţia expusă, materialele dialectale culese în ultimul timp relevă câteva fapte care, fără să modifice radical situaţia descrisă, îndeamnă la reflecţie:

Moare 'zeamă de varză' se întâlneşte, incidental, în aria sudică. Fiind atestat în judeţe diametral opuse, Dolj şi Tulcea, incontestabil, se dovedeşte cunoscut, într-o anumită măsură. Pentru teritoriul de la gurile Dunării, am putea presupune probabilitatea unor infiltraţii dinspre Basarabia, unde *moare* „se află la el acasă". Referitor la atestarea din Dolj, tot ca ipoteză, presupunem aportul oierilor ardeleni, care, în trecerea lor spre păşunile de dincolo de Dunăre, ar fi putut colporta cuvântul.

Mai multe puncte din jud. Dolj, Gorj, Mehedinţi, înregistrate în diverse surse, AFLR, TDO, DGS, II, atestă conservarea semantismului etimologic 'saramură': *Pui ţelină, pui morcov, pui varză* […] *şi torn apă cu clocot, cum o iau du pe foc, o torn peste ele cu* ***moare de sare****, făcută* ***moare*** (TDO: 319, pct. 972, Mărăcinele, fostul raion Băileşti). *Bărbia asta* [de la porc] *o facem şuncă* [= slănină], *o punem la* ***moare****, pă urmă o scoatem de la* ***moare****, punem puţin ardei peste ea şi p-ormă o atârnăm sus la fum* (TDO: 302, pct. 968 Verbiţa, fostul raion Calafat). *După ce-l jupoaie* [porcul] *l-împarte-aşa şi-l pune la* ***moare****-ntr-o postavă şi-l ţine două zile, trei, pe moare* (TDO: 258, pct. 960, Secu, fostul raion Strehaia).

BDD-V4242 © 2017 Editura Univers Enciclopedic Gold
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.75 (2026-11-06 13:23:32 UTC)

Cuvântul *moare* apare furnizat ca atare sau cu determinant: *moare de sare* (AFLR pct. 937, 969), *moare de varză* (ALRR–Munt, Dobr., III, h. 342, pct. 878), chiar *moare de brânză* (TDO, pct. 940), poate pentru o claritate deplină, în funcţie de sortiment. Sensul tuturor sintagmelor este acelaşi 'saramură pentru un produs anume', determinantul marcând distincţia dintre ele. După consumarea produselor propriu-zise, *moare*, perceput metaforic, ca un reziduu, s-a îmbogăţit, p. ext., prin corelare cu un alt preparat gospodăresc, cu accepţia 'resturi de leşie şi de materii grase obţinute la prepararea săpunului'. Cu acest semantism a fost înregistrat atât în Oltenia (Gl. Olt., pct. 997, 998), cât şi în Muntenia (Gl. Munt., pct. 778, 780, 782): *Rămâne* ***moarea*** *aia, aşa să spune,* ***moarea săpunului****, rămâne murdăria aia toată* (Gl. Olt., pct. 997, Izlaz, fostul raion Turnu-Măgurele). [Săpunul] *murdăria ş-o lasă toată în el, jos acolo în* ***moarea*** *aia,* ***moare de săpun*** (Gl. Munt., pct. 778, Plopii-Slăviteşti, Teleorman). Alt sens 'soluţie de piatră vânătă pentru tratarea boabelor de grâu' (Gl. Olt., pct. 929) constituie o inovaţie analogică după înţelesul fundamental al lexemului, 'lichid sărat folosit pentru conservarea anumitor produse'. Dar, *moare*, cu semantismul etimologic, a dezvoltat şi o expresie, înregistrată de Ciauşanu, *Glosar*: *Îmi bag capul în* ***moare de sare*** *numai să…* „fac orice numai să izbutesc".

La românii din Bulgaria, relativ recent, *moare* a fost consemnat cu înţelesul moştenit 'saramură': *Ce gătii eu? A, peşte aveam şi făcui* ***moare*** (TD–Bulg.: *Glosar*, s.v.); cu determinant *moare de usturoi* 'saramură care, împreună cu ingredientul respectiv şi cu bucăţi de azimă muiate, serveşte ca fel de mâncare': *„— Ce mai găteşti, bia?" „— Iacă ce gătesc! Făcui o pâine azmă, o* ***moare de usturoi****" aşa a mâncat* [părinţii], *n-a mâncat ca noi acuşa în toate zilele ciotoaie* [= carne] (TD–Bulg.: *Glosar*, s.v.).

Moare ar putea fi implicat în crearea unui nou cuvânt *morugă* 'proprietatea unui preparat culinar de a fi extrem de sărat'. Înregistrat de Boceanu, *Gl.*, şi de Ciauşanu, *Vâlcea*, pentru cuvântul nou creat propunem ipoteza contaminaţiei dintre structurile sinonimice *moare de sare* + *ocnă de sare* (Ciauşanu, *Vâlcea*). Potenţialul rezultat, *morocnă*, ar fi parcurs mai multe stadii: *morocă*, *morogă*, *morugă* (*Ciorba asta e* ***morugă****, cine o mănâncă?* – Boceanu, *Gl.*), servind şi ca baza derivativă verbală: *morogi* 'a săra peste măsură; a pune sare cu pumnul, cu nemiluita' (Ciauşanu, *Vâlcea*). *Morugă* şi *morugi* ar pleda, la rândul lor, pentru răspândirea cuvântului *moare* şi în partea sudică a ţării.

3.2. ***Cute*** face parte dintr-un alt cuplu lexical care divide dacoromâna în două jumătăţi, nord/sud: *cute/gresie*. Moştenit din latină, *cotem*, *cute* 'piatră de gresie pentru ascuţit unelte tăioase, mai ales coasa' s-a păstrat activ până astăzi în aria nordică. Prin conversiune, se întâlneşte şi cu funcţiune adverbială: *beat cute* 'foarte beat' [= beat mort]; *s-o făcut mămăliga cute de vârtoasă* 's-a învârtoşat' (*Şez.* XXIII: 44; DA, s.v.). Prin modificarea registrului morfologic, s-a realizat superlativul absolut. Dacă prin *vârtoasă*, *învârtoşată*, *mămăliga* a fost afectată calitativ, în stadiul „cute", a devenit necomestibilă irevocabil.

BDD-V4242 © 2017 Editura Univers Enciclopedic Gold
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.75 (2026-11-06 13:23:32 UTC)

Starea de compromitere a preparatului este reprodusă şi verbal: *s-a încutioşat* (v. DA, s.v. *cute*). Creat după modelul *învârtoşa*, noul verb presupune o bază derivativă inedită *cutios*, *~-oasă*, în simetrie cu *vârtos*, *~-oasă*, fără să fie sinonime, prin gradul diferit de depreciere a produsului: ‘întărit pur şi simplu’ – ‘întărit ca piatra’. Toate acestea atestă calitatea de cuvânt viu a lexemului, care cunoaşte şi dezvoltări de sens, nesemnalate, deşi datează de la începutul secolului trecut: *Merge hâda la zăton / Cu o* ***cute de sopon****, / Să se spele ca de domn! / Eu mă spăl cu apă rece / Şi pe hâda oi întrece* (Bud, P.P.: 55/93).

În sintagma *cute de sopon*, o metaforă, se are în vedere dimensiunea obiectului determinat şi, eventual, forma, exprimând uzura prin funcţionalitate în ambele cazuri (mod de prezentare şi mărime). Provenind din Maramureş, compusul s-a fixat ca atare, în aria nordică, structura fiind atestată şi în nordul Basarabiei. *Dicţ. Dialectal*, II îl confirmă cu glosa ‘calup de săpun pentru spălat’. Tot în aceeaşi zonă, în ALM, II/1, h. 678, pct. 6, 10 s-a înregistrat această sintagmă în sinonimie cu *bâcată de calup de săpun*. Precizarea nu este lipsită de însemnătate, confirmând identitatea: *cute = bucată, rest de calup…* Asemănarea formală s-a realizat în urma folosirii, în timp, a bucăţii de săpun. Mai apoi, p. ext., *cute de săpun* a devenit sinonim cu *calup de…*

Prin simetrie, în aria sudică, din punctul de vedere al aceluiaşi termen, întâlnim următorul tablou al atestărilor, în acelaşi domeniu al gospodăriei ţărăneşti: var. *cută* s.f., pl. *cute* **1.** Gl. Olt., pct. 998; ALRR–Munt., Dobr. (fişa a şasea); Gl. Munt., pct. 777, 781, 784, 815, 821, 849 ‘bucăţică, cub de zahăr’: [Pe colaci] *punea şi ea vo* ***cută de zaar*** (Gl. Olt., pct. 998, Islaz, fostul raion Turnu-Măgurele). *Puneai două, trei* ***cute de zahăr*** *pe pâine* (TDM I: 424, pct. 781, Furculeşti, Teleorman). **2.** ‘bucată, felie’: [Bumbacul] *îl scoţi din alea* [= măciulii], *că să scoate singur din alea care să despică ca* ***cutili de pepene*** […] *parcă este felii de pepene* (TDM III: 519, pct. 826, Ghimpaţi, Ilfov). Cu înţelesul ‘cub de zahăr’, *cute* a mai fost înregistrat în Argeş (*Lexic reg.*, II: 13) şi în Oltenia (Bărbuţ, *Dicţ. olt.*), iar în Teleorman ca diminutiv: *Colacii se numeau bobârnaci, iar bucăţelele de zahăr* ***cutişoare*** (AER: 259). O dovadă a răspândirii cuvântului, cu semnificaţia ‘felie’, o constituie prezenţa acestuia la românii din Bulgaria: *Pă cartofi i tăiem aşa, să fie mai mici* ***cutele*** (TD–Bulg.: *Glosar*, s.v.).

Prin comparaţie cu cele mai noi materiale investigate, sursele mai vechi confirmă semantismul ‘felie’, chiar mai diversificat, prin raportare, în general, la fructele, legumele de formă sferică, susceptibile de a fi tăiate astfel: *Dintr-o ridiche, patru feluri de mâncări se face: rasă şi nerasă,* ***cute*** *şi felii* (A. Pann, *apud* Zanne, P., IV: 101). *Unchiaşul se şterse cu o* ***cută de măr*** *la ochi* (Delavrancea, *Opere*, II: 2). *O* ***cută de pepene*** */ Trece printre fire repede?* (Suveica) (MAT. FOLK.: 554). Versiunea aceleiaşi ghicitori, dintr-o altă colecţie de folclor, confirmă semantismul: *Felia de pepene / trece pe sub poduri repede* (Teodorescu, P.P.: 246).

BDD-V4242 © 2017 Editura Univers Enciclopedic Gold
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.75 (2026-11-06 13:23:32 UTC)

În toate contextele dezvoltate *cută de pepene*, *de măr*, *de ridiche*, *de zahăr*, în realitate inovaţii lexicale, punctul de plecare l-a constituit *cute*. Afirmaţia se susţine prin similitudinea dintre aceasta, obiect-model, şi celelalte, ca denumiri metaforice: *cute de sopon*, stadiu secund prin raportare la *calup* 'bucată triunghiulară, dreptunghiulară de săpun' (CADE, s.v.). În urma folosirii, aceasta şi-a pierdut forma iniţială, prin rotunjirea colţurilor şi subţierea părţii de mijloc încât, din punctul de vedere al aspectului, poate aminti *cutea*. Probabil, un fapt oarecum similar s-a petrecut şi în cazul compusului *cută de zahăr*. *Căpăţâna*, odinioară denumirea pentru forma de prezentare a *conului de zahăr*, la spargere, se dezmembra în bucăţi dintre care unele, formal, ar fi evocat *cutea*, dar, p. ext., au fost denumite astfel toate spărturile, chiar şi formele industriale de mai târziu de felul cubului. În cazul pepenilor galbeni, au fost denumite metaforic feliile marcate natural, prin adâncituri şi îngustări dimensionale la capete, sugerând, ca aspect, aceeaşi *cute*. Indiscutabil, s-a atribuit o denumire identică şi feliilor de pepene verde, apoi oricărei felii dintr-un fruct (măr) sau legumă (ridiche) de formă rotundă, rotund-ovală (pară).

Neîndoielnic, în crearea sintagmei metaforice s-a avut în vedere un obiect cunoscut, chiar dacă în spaţii restrânse, răzleţe, dar neapărat din imediata apropiere, şi nu unul de peste munţi. Dacă în NALR–Olt., I, Pl. 4, pct. 948, 949 şi Pl. 75, pct. 905, 935–938, 940–942, 944–946, 948, 949, într-o fâşie subcarpatică din Gorj, cu extremitatea vestică până către Banat, a fost notat *cute*, aproape compact, probabil un reflex de dincolo de munţi, punctele răzleţe în care s-au conturat sintagmele în discuţie ne determină să presupunem o arie mai largă cândva, din ce în ce mai restrânsă ulterior. Angajarea cuvântului de bază, *cute*, în creaţii metaforice presupune, cum am mai afirmat, buna cunoaştere a obiectului. Modificarea finalei *cute* > *cută* s-ar putea explica fonetic, în limitele unei organizări primare *cute de pepene*, respectiv prin disimilare, în cadrul ansamblului, sau prin tendinţa de marcare a categoriei numerice. DGS, I înregistrează în articole diferite *cută* (1., fără determinare, nerespectând citatul, *cută de zaar* numai în această structură semnificând 'cub de zahăr'. 2. 'felie de pepene' în condiţiile aceleiaşi citări trunchiate… *se despică ca cutele de pepene*) şi *cute* 'gresie', înregistrat în Gorj, Mehedinţi.

4. O altă posibilă diviziune a dacoromânei în arii corelative ar avea loc după relaţia *burtă*/*pântece* (*pâncete*)/*foale* 'abdomen'.

4.1. Dacă urmărim lexemul de origine latină ***pântece*** (*panticem*), constatăm că reprezintă un element emblematic pentru Moldova, iar în forma cu metateză pentru aria vestică (Caragiu Marioţeanu *et alii* 1977: 142). După notaţiile din NALR–Olt., I, h. 103, pct. 902, 905, 908, 912, 914, 916, 918, 920, 923, 925, 929, 934, 957, 997, termenul ar fi cunoscut şi în partea sudică: *Şi* ***burtă*** *şi* ***pântece*** *îi totuna* (pct. 905, Bumbeşti, fostul raion Gorj). *Rar de tot se spune şi* ***pântece*** (pct. 916, Alunu, fostul raion Horezu), cu specializare de sens, în funcţie de sex: *La partea femeiască îi* ***pântece*** (pct. 930, Bulzeşti, fostul raion

BDD-V4242 © 2017 Editura Univers Enciclopedic Gold
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.75 (2026-11-06 13:23:32 UTC)

Olteţ). *Burtă la bărbaţi şi* ***pântece*** *la femei* (pct. 914, Oteşani, fostul raion Horezu).

Pentru *pântece* ‘ventre’, în ALRR–Munt., Dobr., I, h. 70, întâlnim câteva microarii: punctele 671–674, 677–678, în cele mai multe cazuri, notaţii cu *pântece*, cel de al doilea termen indicat: 681, 682, 684–686, 688–690, 779, 812, 814, 816, 821, 833–835, 840, 845, 846, 848, 852, 854, 861, 870, 878, 887, 894 şi interesante specializări de sens, după sex sau după vârstă: ***Pântece****? La femeie unde stă copilu* (pct. 684, Valea lui Enache, Argeş). *E! Demult n-am mai auzit, numai când năştea câte-o femeie,* [z]*ice o doare-n* ***pântece*** (pct. 834, Putineiu, Ilfov). *Pe femeie o doare* ***pântecili*** *când naşte* (pct. 848, Frăţileşti, Ialomiţa). *Bătrânii spuneau* ***pântece*** (pct. 887, Râmnicu de Jos, Constanţa).

Accepţia *pântece* ‘uter’ pentru Muntenia este veche, căci se întâlneşte încă din sec. al XVI-lea: *Al ei* ***pântece*** *neroditoriu mult plod arată* (Coresi, *Ev.*: 224, după DLR). *Pruncul din* ***pântecele*** *unei muieri rupându-l, l-au aruncat* (Barac, după DLR). *Simţise mişcându-se în* ***pântecele*** *ei o nouă suflare, un nou prunc* (Delavrancea, S.: 168).

Prezenţa derivatului *pântecar* ‘burtieră’ în Argeş (Gl. Argeş, s.v.) se motivează prin semantismul special al bazei, *pântece* ‘hernie’, notat în NALR–Olt., I, h. 105, pct. 950: ***Pântece****: unde iasă hernia* (Gruia, fostul raion Vânju Mare).

Sensurile enumerate, cunoscute punctual ori în microarii, se explică prin existenţa unei arii mai largi odinioară, dar în restrângere continuă.

4.2. ***foale*** < lat. *follem*, specific ariei nord-vestice, nu este un cuvânt necunoscut în graiurile munteneşti. Situaţia se poate constata urmărind articolul respectiv din DGS, II, s.v., unde întâlnim un sens specializat (după sexe): **1.** *Femeile zic mă doare la* ***foale*** (pct. 762, Dumitreşti-Verguleasa, Olt). **2.** ‘parte laterală (concavă) a butoiului’: *Cade murdăria jos, la fundu butoiului… la… jos* ***la foale*** (pct. 782, Dracea, Crângu, Teleorman). **3.** Cu val. adverbială: *A venit lupu, l-a jupuit* [pe miel] *aşa* ***foale****, l-a jupuit întreg-aşa, fără ca pielea să se spargă* – pct. 780, Saelele, Lunca-Teleorman. Tehnica utilizată, amintită în ultimul citat, era cunoscută în epoca veche, practicându-se chiar la oameni: *Acel Basta şi-au luat plata de la împăratul Rudolful, că l-au belit de viu* ***foale*** („Magazin Istoric”, după DA). Expresia *a beli foale* ‘a lua pielea cuiva pe de-a-ntregul’, în textul înregistrat recent din Teleorman, apare într-o variantă sinonimică înnoită: *a jupui foale*.

Prezenţa cuvântului la Iordache Golescu şi, mai apoi, la A. Pann atestă cunoaşterea acestuia: *Te laşi moale / Te bagă în* ***foale*** *– apud* Zanne, P., V: 295.

Cele câteva cuvinte comentate fac parte dintr-o listă mai amplă. Semnalarea lor în aria sudică, împreună cu modificările de sens, cu expresiile, cu noile lexeme create, atestă, pe de o parte, o potenţială arie mai largă, la scara întregii ţări, pentru începuturi, abia ulterior în restrângere. Pe de altă parte, prezenţa unora dintre elementele lexicale de origine latină, emblematice pentru aria

BDD-V4242 © 2017 Editura Univers Enciclopedic Gold
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.75 (2026-11-06 13:23:32 UTC)

nordică, dar identificate şi în cea sudică, pledează pentru unitatea deja recunoscută a limbii române. În sfârşit, reperarea vocabulelor respective, în partea meridională, contribuie la personalizarea acestei arii dialectale, de cele mai multe ori, rămase în afara interesului ştiinţific şi din cauza precarităţii elementului latin, moştenit din latină. Cele dintâi monografii lingvistice, de la începutul secolului trecut, au avut ca obiect graiurile intracarpatice (Candrea – *Oaş*, Papahagi – *Maramureş*, Densusianu – *Haţeg*) tocmai în virtutea acestui argument. Defazarea dintre cercetările din aria nordică faţă de cele din aria sudică, iniţiate după aproape jumătate de secol, explică ştergerea multor particularităţi din zonă, în condiţiile epocii moderne, de nivelare vertiginoasă a graiurilor sub presiunea limbii standard.

SURSE

AER: *Sărbători şi obiceiuri*. Răspunsuri la chestionarele *Atlasului etnografic român*, Volumul V: *Dobrogea, Muntenia*, Bucureşti, Editura Etnologică, 2009.

AFLR: *Arhiva fonogramică a limbii române* a Institutului de Lingvistică „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti".

ALM, II/1: *Atlasul lingvistic moldovenesc*, vol. II, partea I, *Lexicul. Casa, obiecte de uz caznic*, de Victor Comarniţchi, Chişinău, Editura Cartea Moldovenească, 1972.

ALRR–Munt., Dobr., I, III: *Atlasul lingvistic român pe regiuni. Muntenia şi Dobrogea*, autori: Teofil Teaha, Mihai Conţiu, Ion Ionică, Paul Lăzărescu, Bogdan Marinescu, Valeriu Rusu, Nicolae Saramandu, Magdalena Vulpe, Bucureşti, Editura Academiei Române, vol. I: 1996, vol. III: 2001.

Baronzi, LR: George Baronzi, *Opere complecte. Limba română şi tradiţiunile ei*, Galaţi, G. D. Nebunely şi fii, 1972.

Bărbuţ, *Dicţ. olt.*: Dorina Bărbuţ, *Dicţionar de grai oltenesc*, Craiova, Asociaţia independentă, literă, artistică, culturală şi editorială „Mileniul III", 1990.

Bîrlea, *Antologie*, I–III: Ovidiu Bîrlea, *Antologie de proză populară epică*, [Vol.] I–III, [Bucureşti], Editura pentru Literatură, 1966.

Boceanu, *Gl.*: Ion Boceanu, *Glosar de cuvinte din judeţul Mehedinţi*, Bucureşti, *Editura ...,* 1913.

Bud, P.P.: Tit Bud, *Poezii populare din Maramureş*, adunate de..., Bucureşti, 1908.

Ciauşanu, *Glosar*: G. F. Ciauşanu, *Glosar de cuvinte din judeţul Vâlcea*, Bucureşti, Imprim. naţională, 1931 (Academia Română. Memoriile Secţiunii literare. Seria III. Tom. V. Mem. 6).

Ciauşanu, *Vâlcea*: G. F. Ciauşanu, G. Fira, C. M. Popescu, *Culegere de folclor din judeţul Vâlcea şi împrejurimi*, cu un glosar, Bucureşti, Cultura naţională, 1928.

Delavrancea, *Opere*: B. Delavrancea, *Opere*, Ediţie îngrijită, studiu introductiv, note şi variante, glosar şi bibliografie de Emilia Şt. Milicescu, [vol.] I–V, Bucureşti, Editura pentru Literatură, 1965–1969.

BDD-V4242 © 2017 Editura Univers Enciclopedic Gold
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.75 (2026-11-06 13:23:32 UTC)

Delavrancea, S.: B. Delavrancea, *Sultănica*, București, Tipolitografia St. Mihalescu, 1885.

DGS, I–II: *Dicționarul graiurilor dacoromâne sudice*, coord. Maria Marin, de Ion Ionică, Maria Marin, Anca Marinescu, Iulia Mărgărit, Teofil Teaha, volumul I, Literele A–C, 2009; volumul II, Literele D–O, 2010, București, Editura Academiei Române.

Dicț. Dialectal: *Dicționar dialectal (cuvinte, sensuri, forme)*, Vol. I–V, redactor responsabil: Rubin Udler, Chișinău, 1985.

FOM III: *Folclor din Oltenia și Muntenia. Cântecele și poveștile Oltului*. Texte alese din colecții inedite, III, [București], Editura pentru Literatură, 1968.

Gl. Argeș: D. Udrescu, *Glosar regional Argeș*, București, Editura Academiei, 1967.

Gl. Munt.: *Glosar dialectal. Muntenia*, de Maria Marin, Iulia Mărgărit, București, Editura Academiei Române, 1999.

Gl. Olt.: *Glosar dialectal. Oltenia*, întocmit sub conducerea lui Boris Cazacu, de Galina Ghiculete, Paul Lăzărescu, Nicolae Saramandu, Magdalena Vulpe, București, Editura Academiei, 1967.

Gorovei, *Cimilituri*: Artur Gorovei, *Cimilliturile românilor*, București, Institutul de Arte Grafice Carol Göbl, 1898.

Lexic reg., II: *Lexic regional*, II, redactor-coordonator: Lucreția Mareș, 1967 (Societatea de Științe Istorice și Filologice).

MAT. FOLK.: *Materialuri folkloristice*. Culese și publicate sub auspiciile Ministerului Cultelor și Învățământului Public, prin îngrijirea lui Gr. G. Tocilescu. Volumul I (*Poesia poporană*, părțile I–II) –II, București, Tipografia Corpului didactic, 1900.

NALR–Olt., I: *Noul Atlas Lingvistic pe Regiuni. Oltenia*, vol. I, întocmit sub conducerea lui Boris Cazacu, de Teofil Teaha, Ion Ionică și Valeriu Rusu, București, Editura Academiei, 1967.

Rom. Ung.: *Românii din Ungaria. Texte. Glosar. Studiu lingvistic*, de Maria Marin, Iulia Mărgărit, București, Editura Academiei Române, 2013.

Șandru, Brânzeu, *Jina*, II: D. Șandru, F. Brânzeu, *Printre ciobanii din Jina* (II), *Grai și suflet*, VI, 1933–1934.

Șez.: *„Șezătoarea”. Revistă pentru literatură și tradițiuni populare*. Director Artur Gorovei, Fălticeni, anul I: 1892 ș.u.

Șimonca, *Fl.*: Al. Hoțopan, *Florian*, Poveștile lui Teodor Șimonca, Békéscsaba, 1981.

TD–Bulg.: Victorela Neagoe, Iulia Mărgărit, *Graiuri dacoromâne din nordul* Bulgariei. Studiu lingvistic. Texte dialectale. Glosar, București, Editura Academiei Române, 2006.

TDM, I–III: *Texte dialectale. Muntenia*, sub conducerea lui Boris Cazacu. Vol. I, de Galina Ghiculete, Paul Lăzărescu, Maria Marin, Bogdan Marinescu, Ruxandra Pană, Magdalena Vulpe, 1973; vol. II, de Paul Lăzărescu, Maria Marin, Bogdan Marinescu, Victorela Neagoe, Ruxandra Pană, Magdalena Vulpe, 1975; vol. III, de Costin Bratu, Galina Ghiculete, Maria Marin, Bogdan Marinescu, Victorela Neagoe, Ruxandra Pană, Marilena Tiugan, Magdalena Vulpe, 1987, București, Editura Academiei.

BDD-V4242 © 2017 Editura Univers Enciclopedic Gold
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.75 (2026-11-06 13:23:32 UTC)

TDO: *Texte dialectale. Oltenia*, publicate sub redacţia lui Boris Cazacu, de Cornelia Cohuţ, Galina Ghiculete, Maria Mărdărescu, Valeriu Şuteu şi Magdalena Vulpe, Bucureşti, Editura Academiei, 1967.

TD–Ung.: *Graiuri româneşti din Ungaria. Texte. Glosar. Studiu lingvistic*, de Maria Marin, Iulia Mărgărit, Bucureşti, Editura Academiei Române, 2005.

Teodorescu, P.P.: G. Dem. Teodorescu, *Poesii populare române*, Culegere de ..., Bucureşti, Tipografia Modernă, 1885.

Zanne, P.: Iuliu A. Zanne, *Proverbele românilor*, vol. I–X, [Bucureşti], Editura Librăriei Socec, 1895–1912.

BIBLIOGRAFIE

Caragiu Marioţeanu, Matilda, Ştefan Giosu, Liliana Ionescu-Ruxăndoiu, Romulus Todoran, 1977, *Dialectologie română*, Bucureşti, Editura Didactică şi Pedagogică.

Densusianu, Ovid, 1961, *Istoria limbii române*. Ediţie îngrijită de J. Byck, vol. I, II, Bucureşti, Editura Ştiinţifică.

Gheţie, Ion, Al. Mareş, 1974, *Graiurile dacoromâne în secolul al XVI-lea*, Bucureşti, Editura Academiei.

Gheţie, Ion (coord.), Gh. Chivu, Mariana Costinescu, C. Frâncu, Alexandra Roman Moraru, Mirela Teodorescu, 1997, *Istoria limbii române literare. Epoca veche (1532–1780)*, Bucureşti, Editura Academiei.

Papahagi, Tache, 1925, *Graiul şi folclorul Maramureşului*, Bucureşti, Cultura Naţională.

Pop, Sever, 1931–1933, „Din Atlasul lingvistic al României", *Dacoromania*, VII, p. 55–102.

Purdela-Sitaru, M., 1979, „Elemente lexicale conservatoare în subdialectul bănăţean", *Limba română*, XXVIII, nr. 5, p. 515–519.

Teaha, Teofil, 1961, *Graiul din Valea Crişului Negru*, Bucureşti, Editura Academiei.

Teaha, Teofil, 1991, „Termeni regionali moşteniţi din latină în graiurile munteneşti actuale", Fonetică şi dialectologie, X, p. 79–93.

Teaha, Teofil, 2005, *Cuvinte latineşti moştenite în graiurile munteneşti actuale*, seria „Etymologica", Bucureşti, Editura Academiei Române.

Tohăneanu, G. I., Th. Bulza, 1976, *O seamă de cuvinte româneşti*, Timişoara, Editura Facla.

SIGLE

CADE: I.-Aurel Candrea, Gh. Adamescu, *Dicţionarul enciclopedic ilustrat*, Partea I: *Dicţionarul limbii române din trecut şi de astăzi*, Partea II: *Dicţionarul istoric şi geografic universal*, Bucureşti, Editura Cartea Românească, 1926–1931.

BDD-V4242 © 2017 Editura Univers Enciclopedic Gold
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.75 (2026-11-06 13:23:32 UTC)

DA: Academia Română, *Dicţionarul limbii române*, sub conducerea lui Sextil Puşcariu, Bucureşti, Librăriile Socec&Comp. şi C. Sfetea, Imprimeria Naţională Universul, 1913–1948.
Damé: Frédéric Damé, *Nouveau dictionnaire roumain-français comprenant le lexique roumain-français et français-roumain de la terminologie paysanne*, Bucarest, Librairie Socec&Cie, 1900.
DLR: Academia Română, *Dicţionarul limbii române* (DLR). Serie nouă, Bucureşti, Editura Academiei, 1965–2010.
LR: *Limba română*, Bucureşti, anul I: 1952 ş.u.

Iulia MĂRGĂRIT
Institutul de Lingvistică al Academiei Române
„Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti”, Bucureşti

BDD-V4242 © 2017 Editura Univers Enciclopedic Gold
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.75 (2026-11-06 13:23:32 UTC)